

Cultura Babadag – repere cronologice

Gabriel Jugănar

Abstract: *The author is presenting the chronological landmarks of the Babadag culture, analysing a series of elements of absolute chronology, as well as describing all three evolution phases and their connection to the neighbouring cultural environments.*

Thus, making use of more recent finds, the author confirms the chronological frame proposed by dr. Sebastian Morintz: phase I – 11th century B.C.; phase II – 10th-9th centuries B.C.; phase III – 8th – first half of 7th centuries B.C.

Key words: *Babadag culture, First Iron Age, chronology.*

Cuvinte cheie: *cultura Babadag, prima epocă a fierului, cronologie.*

Intervenția noastră își propune să readucă în discuție problematica cronologiei culturii Babadag și să proiecteze pentru fiecare etapă de evoluție a acesteia cele mai importante repere.

În 1964, S. Morintz concepea cea dintâi schemă cronologică a primei epoci a fierului pentru Gurile Dunării – aceasta având la baza, în principal, analiza materialului arheologic și situația stratigrafică din așezarea eponimă.

Astfel, S. Morintz împărțea cultura Babadag în trei faze : faza I – Ha A₂ (sec. XI a.Chr.), faza II – Ha B₁-B₂ (sec. X-IX a.Chr.) și faza III – Ha B₃-C (sec. VIII-VII a.Chr.), și descria evoluția pe plan ceramic a culturii Babadag după cum urmează: în faza I, caracteristică era ceramica decorată prin incizie; în faza a II-a decorația ceramicii se realiza prin imprimare cu ajutorul unor ștampile din lut; iar în faza a III-a se remarcă lipsa acestor decoruri, predominând ceramică simplă, lustruită, frecvent canelată¹.

Descoperirile ulterioare din aria culturii Babadag au confirmat aceste teorii, dar au nuanțat aspectele legate de tipologia ceramicii și mai ales de trendul decorării acesteia, astfel încât, astăzi putem aprecia că numai corelarea informațiilor stratigrafice cu materialul ceramic poate asigura cu certitudine o datare în schema cronologică consacrată, însoțită de altfel de majoritatea cercetătorilor.

Totuși, în lipsa unor repere solide, ce țin de cronologia absolută, majoritatea siturilor atribuite culturii Babadag, au fost datate, mai ales, pe baza materialului ceramic. Cercetate sistematic, sau accidental ori numai investigate perieghetic, cu materialul publicat selectiv și arareori exhaustiv, așezările culturii Babadag, reprezintă un cumul important de informație științifică, informație marcată de metodologia de valorificare a materialului arheologic, diferită de la caz la caz.

Desigur că era ideală publicarea rezultatelor acestor cercetări după o metodologie simplă, clară și eficientă: exhaustiv, pe nivele de locuire și complexe, dar acest mod de abordare este încă un deziderat pentru mulți dintre noi. În acest context, în mod cert, sunt posibile erori, dar, plecând de la buna credință a fiecărui arheolog care a contribuit la constituirea unui impozant volum de informații despre cultura Babadag, avem datoria să tratăm toate aceste date cu atenție, și în același timp cu prudență.

Faza I a culturii Babadag

Încă din 1964, S. Morintz, considera ca originea culturii Babadag trebuie legată de Europa Centrală, de unde a avut loc o masivă deplasare de populații către E².

La dezvoltarea noii culturi hallstattiene de tip Babadag a fost relevat aportul unor elemente locale ne-hallstattiene preluate din fondul local sau învecinate acestuia, elemente transmise noii culturi – în opinia lui S. Morintz, în mod indirect prin aspectul Pre-Babadag (Sihleanu) – atunci când se face referire la aportul culturii Monteoru, sau de grupul Tămăoani – atunci când sunt menționate în special influențe Belozerka.

Apariția noilor populații ce au dat naștere culturii de tip Babadag în SE României a fost stabilită de S. Morintz în secolul XI a.Chr. (Ha A₂) - în raport cu descoperirile din stratul VII b₂ de la Troia – unde au fost descoperite vase cu ornamente specifice fazei Babadag I, ce constau din cercuri concentrice unite prin tangente incizate³.

¹ Morintz 1964, 101-118.

² Morintz 1964, 114.

Semnificația cronologică a nivelului Troia VIIb₂ pentru culturile dunărene, a fost abordată de B. Hänsel⁴, care propunea o datare mai largă a acestuia în intervalul secolelor XII-IX a.Chr., nivel ce cuprindea orizontul culturilor de la sfârșitul epocii bronzului – Cerkovna-Coslogeni, continuă cu orizontul cu ceramică incizată și se încheie cu orizontul culturilor ceramicii imprimate. Pe de altă parte, analizând ceramica miceniană din același strat C. Podzuweit⁵, cobora durată nivelului VII b începând cu primele decenii ale secolului XI până în secolul VIII a.Chr., iar D. Koppenhöfer, propunea pentru Troia VIIb₂ (VIIb₃) o datare asemănătoare cu cea a lui B. Hänsel, cuprinsă între 1120 –950 a.Chr.⁶.

Scurta durată a evoluției primei faze a culturii Babadag este confirmată de datele stratigrafice care ne indică o slabă consistență a depunerilor arheologice aparținând acestei etape – excepție făcând așezarea de la Vânători⁷ și parțial așezarea de la Babadag. În mai toate așezările, materialele ceramice specifice primei faze au fost găsite în amestec cu materiale din faza a doua a culturii Babadag, fiind foarte rare situațiile în care s-a reușit distingerea unor nivele sigure Babadag I⁸.

În câteva dintre aceste așezări au fost semnalate în aceleași niveluri de cultură materiale Coslogeni și Babadag I. Sunt astfel de semnalat descoperirile de la Rasova–*Malul Roșu*⁹, Satu Nou–*Valea lui Voicu*¹⁰, Beidaud¹¹, Garvăn–*Mlăjițul Florilor*¹², Siliștea–*Popină*¹³ și Siliștea–*Conac*¹⁴. În majoritatea acestor așezări sunt amintite alături de ceramica tipică fazei Babadag I, materiale ceramice specifice culturii Coslogeni – vase sac, câni, vase borcan – decorate cu brăuri cu secțiune triunghiulară¹⁵.

Această joncțiune Coslogeni final – Babadag I poate fi ilustrată și de două piese de bronz descoperite în nivelul de la baza așezării de la Garvăn–*Mlăjițul Florilor*, respectiv un cuțit și un ac cu placa rombică ce are capetele rulate.

Cuțitul din bronz a fost descoperit într-o groapă tronconică, din secțiunea V, în asociere cu fragmente ceramice de vase sac decorate sub buză cu brăuri simple¹⁶. Acesta face parte din categoria cuțitelor cu lama triunghiulară ușor curbată în sus și are bune analogii la Radovanu¹⁷ în etapa finală a culturii Coslogeni și Zimnicea¹⁸ (grupul Zimnicea–Novgrad), piese datate în intervalul Ha A₁–HaB₁.

Acul cu placa trapezoidală¹⁹ are după tehnica de decorare, analogii la Săbăoani²⁰ într-o necropola de tip Noua I cât și în așezarea culturii Coslogeni de la Ulmu²¹. Având în vedere capetele rulate ale plăcii, o analogie o întâlnim în așezarea de la Glăvăneștii Vechi²², datată într-o etapă Noua I. Așadar, această piesă poate fi încadrată într-o etapă anterioară fazei Babadag I – la nivelul unui orizont Coslogeni final.

În ceea ce privește materialul ceramic al primei faze, acesta este caracterizat prin prezența vaselor bitronconice cu proeminențe, a străchinilor cu marginea arcuită spre interior, a ceștilor și a cânilor. Ornamentele constau în motive realizate prin incizare precum: benzi de linii paralele, benzi de ghirlande, triunghiuri hașurate, romburi hașurate, serii de linii oblice dispuse în zig-zag sau în forma literei X, împunsături sub forma unor mici semicercuri ce amintesc de forma unei potcoave și serii de cercuri concentrice unite prin tangente – acest din urmă decor aparține, se pare, exclusiv fazei Babadag I²³.

În afara ariei culturale Babadag I, decorul cu cercuri concentrice unite cu linii tangente a fost întâlnit pe ceramica din mormântul tumular de la Meri, jud. Teleorman²⁴ – considerat anterior grupului Insula Banului

³ Morintz 1964, 116.

⁴ Hänsel 1974, 88; Hänsel 1976, 229-236.

⁵ Podzuweit 1982, 65-88.

⁶ Koppenhöfer 1997, 295-353.

⁷ Brudiu 1980, 398-446; Brudiu 1981, 522-536.

⁸ Jugănar 2005, 75-76.

⁹ Irimia 1974, 87-124.

¹⁰ Irimia, Conovici 1993, 51-114; Conovici, Ganciu, Irimia 2002, 277-278; Conovici, Ganciu, Irimia, 2003, 269-271; Conovici, Ganciu, Irimia 2004, 291.

¹¹ Simion, Lăzarcă 1987; Simion 2003a, 79-98.

¹² Jugănar 1997, 99-102.

¹³ Harțușche, Silvestru 1992, 17-24, 343-361; Sirbu, Pandrea 1994, 27-32.

¹⁴ Sirbu, Pandrea 1994, 27-32.

¹⁵ Jugănar 2005, 76.

¹⁶ Jugănar 1997, 104, fig. 4/7.

¹⁷ Morintz 1978, 146, fig. 86/2.

¹⁸ Gumă 1995, 131, pl. 13/3-5.

¹⁹ Jugănar 2005, 73, fig. 42/1.

²⁰ Florescu 1991, 115, fig. 192/4.

²¹ Morintz 1978, 135, fig. 74.

²² Florescu 1991, 74, fig. 99/8.

²³ Morintz 1987, 54.

²⁴ Moscalu 1976, 77-86.

precum și la Cățelu Nou²⁵, într-o așezare Tei târzie; originea acestui ornament este atribuită mediului cultural al Bronzului final din SV României, respectiv culturii Žuto Brdo-Gârla Mare²⁶. Prezența lui pe ceramica fazei Babadag I este explicată de S. Morintz ca o preluare din grupul Meri-Cățelu Nou²⁷.

Referitor la ornamentul considerat tipic fazei Babadag I – cercurile concentrice cu tangente incizate – se poate remarca faptul că acesta a fost semnalat pe mai multe vase descoperite la Babadag²⁸, Beidaud²⁹ și Vânători³⁰, în câte un singur caz la Niculițel–Cornet³¹, Siliștea–Popina³² și Brăilița³³.

Pentru celelalte așezări cu niveluri Babadag I nu este menționat acest tip de ornament, prin urmare putem concluziona că absența sau prezența în repertoriul motivistic al ceramicii unei așezări a cercurilor concentrice cu tangente incizate nu poate fi un argument relevant – cel puțin pentru teritoriul Dobrogei în decelarea unor etape în evoluția Hallstattului timpuriu – de genul Tămăoani–Vânători– Babadag I³⁴.

Din punct de vedere stratigrafic, în toate așezările cercetate nivelurile ce pot fi atribuite cu certitudine fazei Babadag I sunt puțin consistente, *în multe cazuri prezența acestora fiind mai mult intuită pe baza materialului ceramic*. De aici, se poate concluziona că această fază a avut o durată extrem de scurtă. Chiar și în așezarea eponimă – unde o mare parte din sit s-a prăbușit în apele lacului, săpăturile din ultimii ani au surprins numai un moment de tranziție de la faza I la faza a II-a și, în nici un caz, o etapă clasică Babadag I.

În ceea ce privește prezența unor materiale Coslogeni–Noua în așezările de tip Babadag, putem de la bun început remarca faptul că nu s-a reușit o separare stratigrafică a acestora de cele Babadag I, astfel încât, putem presupune fie contactul direct între purtătorii culturii Coslogeni–Noua și cei ai culturii Babadag într-o zonă ce cuprinde Dobrogea și NE Munteniei, fie o preluare sau moștenire din fondul local nehallstattian a acestor elemente.

Paralel cu aportul Coslogeni–Noua, putem vorbi de aportul Pre-Babadag (Sihleanu) care poate reprezenta o altă verigă de legătură între Bronzul final și Hallstattul timpuriu. Este posibil ca purtătorii aspectului Pre-Babadag să fi fost ultimii reprezentanți ai comunităților de tip Monteoru, aceștia penetrând mediul Noua Coslogeni din NE Munteniei și din Dobrogea, contribuind la procesul de hallstattizare a zonei prin elementele transmise din cultura Monteoru primei faze a culturii Babadag³⁵.

Referitor la schema cronologică a Bronzului final și a Hallstattului timpuriu în SE României, pe baza constărilor de mai sus rezultă următoarea succesiune: pentru S Moldovei putem vorbi de o evoluție Noua II - Corlăteni /Tămăoani - Babadag I; pentru NE Munteniei și Dobrogea avem de a face cu o evoluție Coslogeni - Pre-Babadag (Sihleanu) - Babadag I.

În context general, faza Babadag I face parte din orizontul cultural hallstattian timpuriu cu ceramică incizată, împreună cu grupurile Tămăoani³⁶, Hansca-Holercani³⁷ și Balta³⁸.

Faza a II-a a culturii Babadag

Definind faza Babadag II, S. Morintz aprecia că aceasta corespunde unei faze de maturizare a culturilor hallstattiene timpurii din SE Europei, cuprinsă cronologic aproximativ între anii 1000 și 800 a.Chr.³⁹. Acest fenomen este ilustrat de manifestările culturale de tip Babadag II⁴⁰, Insula Banului⁴¹, Pșenicevo⁴², Cozia⁴³, Saharna Solonceni⁴⁴ și faza a doua a culturii Černošes⁴⁵.

²⁵ Leahu 1963, 27 fig. 12/1.

²⁶ Morintz 1987, 61.

²⁷ Morintz 1987, 62.

²⁸ Morintz 1987, fig. 7/1, 12, 13; 8/1.

²⁹ Simion 2003b, fig. 7/3, 5, 6.

³⁰ Brudiu 1981, fig. 3/8; 4/3, 6.

³¹ Topoleanu, Jugănaru 1995, 209, fig. 7/7.

³² Harțușe, Silvestru 1992, 21, pl. 18/4.

³³ Harțușe, Silvestru 1992, 22.

³⁴ Jugănaru 2005, 77.

³⁵ Morintz, Angheliescu 1970, 413.

³⁶ Laszlo 1986.

³⁷ Levitki 1994b.

³⁸ Vančugov 1983, 88-101; Vančugov 1993, 28-39.

³⁹ Morintz 1987, 65.

⁴⁰ Morintz 1964, 101-118; Morintz 1987, 39-72.

⁴¹ Morintz, Roman 1969, 393-423.

⁴² Čičikova 1971, 79-92; Čičikova 1972, 79-100; Hänsel 1976, 196-213.

⁴³ László 1972, 207-224; Hänsel 1976, 134-151.

⁴⁴ Meljukova 1989, 20-23; Kašuba 2000, 241-488.

⁴⁵ Meljukova 1989, 26; Smirnova 1985, 33-53.

S. Morintz remarca faptul că „trecerea la a doua fază a fost sesizată în aşezarea de la Babadag atât stratigrafic, cât şi tipologic”⁴⁶ diferenţa fiind apariţia motivelor realizate prin imprimare, care însă, se asociază deseori cu cele incizate⁴⁷. În ansamblu, în faza a doua a culturii Babadag se continuă tradiţia primei faze în privinţa tipurilor de vase şi a decorurilor principale, diferind doar modalitatea de realizare a acestora.

Se observă o creştere a numărului de aşezări – specifice acestei faze (peste 40), iar în aşezarea de la Babadag există 2-3 nivele de locuire care pot fi atribuite cu certitudine acestei etape.⁴⁸

Mult mai numeroase sunt acum şi elementele ce ţin de cronologia absolută. În primul rând este vorba de seria de pixide descoperite la Babadag şi Garvăn–*Mlăjitul Florilor*⁴⁹, dintre care cel mai important este capacul descoperit în aşezarea eponimă ce are analogii cu exemplarul găsit în mormântul nr. 37 de la *Kerameikos*–Atena, într-un mediu corespunzător perioadei protogeometrice târzii⁵⁰ (sec. X a.Chr.). Această formă ceramică evoluează pe parcursul secolelor XI-IX a.Chr. şi în câteva complexe funerare din aria culturii Saharna Soloncenii, respectiv în necropolele Saharna I–Ţiglău⁵¹, Saharna II–Gura Hulboca⁵² şi Alcedar⁵³.

Pe de altă parte, o mare importanţă o au fibulele cu nodozităţi pe arc şi cele cu globuri pe arc, descoperite la Revărsarea–*Dealul Tichileşti*⁵⁴, Babadag⁵⁵ şi Izvoarele,⁵⁶ cu bune analogii pe teritoriul Bulgariei la Sbornovo–*Karmen Rid*⁵⁷, Suvorovo⁵⁸ şi Progled⁵⁹, piese datate în intervalul sec. X-IX a.Chr.⁶⁰

De menţionat sunt şi cele cinci piese din fier asociate cu vasele ceramice descoperite în groapa cu oseminte umane de la Jurilovca–*Orgame*⁶¹. Putem aprecia că aceste obiecte din fier – datate la nivelul Ha B₁-B₂, sunt cele timpurii piese din aria culturii Babadag descoperite într-un complex închis⁶².

În fine, un alt lot de materiale ce pot fi implicate în stabilirea unei cronologii absolute este reprezentat de psaliile de la Babadag⁶³, Niculiţel–*Cornet*⁶⁴ şi Garvăn–*Mlăjitul Florilor*⁶⁵ – toate acestea având bune analogii mai ales în mediul cultural Saharna-Soloncenii⁶⁶.

Prezenţa a două fragmente ceramice cu decor caracteristic fazei a II-a a culturii Babadag în aşezarea de tip Mediaş de la Braşov–*Păticele*⁶⁷, indică un sincronism cultural evident.

Aşadar, toate aceste elemente prezentate asigură fără dubii datarea fazei a doua a culturii Babadag în sec. X-IX a.Chr., respectiv încadrarea acesteia în amplul orizont cultural al ceramicii imprimate întins din sudul Bulgariei până în zona Nistrului mijlociu.

Faza a III-a a culturii Babadag

Ca element dominant în această fază este producerea formelor ceramice din etapele anterioare, păstrându-se în principal ca ornament canelurile.

Se observă pentru aşezarea eponimă o consistenţă a stratigrafiei atribuite acestei faze. S. Morintz aprecia că la Babadag stratul aparţinând fazei Babadag III are o grosime de până la 1 m, iar pe orizontală a constatat o extindere a locuirii până către şanţul şi valul de apărare⁶⁸. În acest strat există numeroase podini de lut galben, în

⁴⁶ Morintz 1987, 63.

⁴⁷ Jugănar 2005, 78.

⁴⁸ Jugănar 2005, 78-79.

⁴⁹ Jugănar 2003, 63-74.

⁵⁰ Hänsel 1976, 133, fig. 46/6; Hänsel 1982, 16-18.

⁵¹ Kašuba, Gol'teva 1991, 199, fig. 1/4; Kašuba 2000, 332, 370, 372, 376, fig. 32/29-31, 33; 49/5, 12; 57/28; 58/19; 59/9; Leviţki 1994a, 178-183, fig. 7/25.

⁵² Kašuba 2000, 332, 393, fig. 32/ 36; 43/8; Leviţki 1994a, fig. 7/30.

⁵³ Kašuba 2000, 332, 398, fig. 32/25, 35; 45/13; 46/5

⁵⁴ Simion 2003c, 103, fig. 9/1.

⁵⁵ Jugănar et alii 2004, 131-137; Jugănar 2005, 71, fig. 45/1.

⁵⁶ Culică 1970, fig. 1/1; Bader 1983, 102, fig. 34/300.

⁵⁷ Stoyanov 1997, fig. 1/8

⁵⁸ Gergova 1988, fig. 8/106.

⁵⁹ Gergova 1988, fig. 8/ 107.

⁶⁰ Jugănar et alii 2004, 131-137.

⁶¹ Ailincăi, Miriţoiu, Soficaru 2003, 310, fig. 4/1-5.

⁶² Jugănar 2005, 79.

⁶³ Morintz 1987, 68, fig. 14.

⁶⁴ Topoleanu, Jugănar 1995, 205, fig. 15/1-2, fig. 39.

⁶⁵ Jugănar 2005, 65, fig. 50/9.

⁶⁶ Leviţki 1994, 182; Kašuba 2000, 346, fig. 39.

⁶⁷ Alexandrescu, Pop 1970, 161-165.

⁶⁸ Morintz 1987, 66.

mare parte acoperite cu dărâmături, resturi de pereți, urme ale unor locuințe de suprafață, precum și numeroase gropi tronconice ce perforază acest strat – situații confirmate și de cercetări mai recente⁶⁹.

La fel de importantă în conturarea evoluției fazei Babadag III este relația culturii Babadag cu purtătorii culturii Basarabi, urmărirea evoluției spațiale a descoperirilor de tip Basarabi în hinterlandul Babadag, precum și a relațiilor de natură comercială între cele două culturi, influențele reciproce.

Un interes aparte îl reprezintă o serie de descoperiri de pe linia Dunării, care demonstrează existența unor raporturi între cultura Babadag și cea de tip Basarabi. Trecând în revistă descoperirile Basarabi din Dobrogea – în context Babadag III, putem constata că acestea sunt mai numeroase pe firul Dunării – descoperirile de la Revărsarea–*Cotul Tichilești*⁷⁰, Revărsarea–*Dealul Tichilești*⁷¹, Rasova–*Malul Roșu*⁷², Hirșova⁷³, Satu Nou–*Valea lui Voicu*⁷⁴.

Dacă la începutul fazei Babadag III, în prima parte a secolului VIII a.Chr. – atunci când purtătorii culturii Basarabi nu apăruseră încă în acest spațiu, putem vorbi de o prezență Babadag III la V de Dunăre, o dată cu sfârșitul secolului VIII a.Chr., descoperirile arheologice demonstrează ca aria culturii Babadag s-a limitat la teritoriul Dobrogei⁷⁵. Această veritabilă invazie în zona de SE a Moldovei și în NE a Munteniei, a purtătorilor culturii Basarabi, s-a produs pe două căi: prin ocuparea unor așezări mai vechi de tip Babadag III (a se vedea în acest sens descoperirile de la Ijdileni–*Frumușița* și Piscu–*Cimitirul Vechi*⁷⁶, stratigrafiile celor două așezări dovedind o succesiune Babadag III-Basarabi), fie prin întemeierea unor noi așezări în teritoriul aflat în sfera de influență a purtătorilor culturii Babadag – așa cum stau mărturie descoperirile de la Suțești și Muchia⁷⁷, Poiana⁷⁸, Lunca, Țigănești⁷⁹.

Decalajul parțial Babadag III-Basarabi este clar dovedit de situația așezărilor Babadag III din S Moldovei, ocupate la un moment dat de purtătorii culturii Basarabi. Cele două culturi au coexistat mai apoi în noi zone de influență, purtătorii culturii Babadag retrăgându-se în Dobrogea pe fondul unei presiuni exercitate de purtătorii culturii Basarabi.

Desigur că dispariția culturii Babadag lasă încă loc la numeroase interpretări, legate fie de un impact violent produs de „călăreții cimerieni”⁸⁰, fie de apariția pe litoralul Marii Negre la mijlocul secolului VII a.Chr. a coloniștilor milesieni, fie de o evoluție a culturii Babadag – prin filiera grecească, spre cultura Hallstattului târziu – așa cum par să ne dovedească descoperirile ce fac obiectul aspectului cultural de tip Celic-Dere⁸¹.

Prezența unor pericole majore a determinat populațiile Babadag să își fortifice așezările, sugestive în acest sens fiind lucrările de fortificare a așezărilor de la Babadag⁸² și Beidaud⁸³.

O recentă descoperire asigură un solid reper cronologic pentru faza Babadag III, este vorba de toporul plat cu aripioare (*Armchenbeil*), din fier descoperit într-un complex atribuit fazei Babadag III de la Telița–*Amza*⁸⁴, alături de fragmentele a două mari vase bitronconice. Piesa are analogii în depozitul de la Vințu de Jos (jud. Alba)⁸⁵ unde a fost descoperit un topor ciocan cu aripioare laterale, alături de alte obiecte de fier și bronz, depozit încadrat în seria Vințu de Jos–Coldău–Bălvănești⁸⁶, la nivelul Ha C.

În tipologia topoarelor cu aripioare întocmită de A. Wesse, toporul de la Telița și poate fi încadrat în varianta III₁C₁⁸⁷, datată între Ha B₃ și Ha C.

Din păcate, nu avem repere cronologice ferme pentru momentul în care se stinge cultura Babadag. Nu s-a putut face o conexiune între colonizarea greacă și dispariția culturii Babadag⁸⁸, în timp ce informațiile din

⁶⁹ Jugănaru *et alii* 2002, 46-47, pl. 16; Jugănaru *et alii* 2003, 43-45, pl. 15.

⁷⁰ Bauman 1995, 229-230, pl. 10/8,9 ; Jugănaru 1996, 32, fig. 1/1-3.

⁷¹ Jugănaru 1996, 32, fig. 2/3-4.

⁷² Irimia 1974, 87-124, fig. 18/1.

⁷³ Berciu 1966, 238.

⁷⁴ Irimia, Conovici 1993, 83, fig. 10/7.

⁷⁵ Morintz 1982, 64 ; Jugănaru 1991, 20- 21; Jugănaru 1996 , 31-38.

⁷⁶ Brudiu 1991, 221-239; Brudiu 1997, 143-147.

⁷⁷ Harțușe 1980, 302, harta nr. 4.

⁷⁸ Vulpe 1950, 183, fig. 10-12; Dragomir 1983, 81, fig. 1.

⁷⁹ Dragomir 1983, 81, fig. 1.

⁸⁰ Simion 1989, 215.

⁸¹ Simion 1989, 218-219; Simon 1997, 237-251; Simion 2003-c, 123-134.

⁸² Morintz 1964, 102; Morintz 1986, 58; Morintz 1987, 44; Jugănaru, Ailincăi 2003, 51-62.

⁸³ Simion, Lăzarcă 1980, 37-54; Simion 2003-b, 79-98.

⁸⁴ Jugănaru, Baumann 2001, 205-209.

⁸⁵ Popa, Berciu 1964, 87-100, fig. 1/6; Aldea, Ciugudean 1987, 79-89.

⁸⁶ Petrescu-Dîmbovița 1977, 36; Vasiliev 1983, 45.

⁸⁷ Wesse 1999, 76, 203, pl. 26.

⁸⁸ Avram 1989, 71.

așezarea la Telița–*Celice Dere*⁸⁹ nu pot demonstra, în stadiul actual al cercetărilor o continuitate și respectiv o transformare a culturii Babadag – sub influența nord pontică și grecească.

Prin urmare, faza Babadag III se încadrează între secolul VIII și prima jumătate a secolului VII a.Chr.; fără un eșafodaj cronologic adecvat nu putem vorbi de o prelungire a existenței culturii Babadag și în perioada imediat următoare colonizării grecești.

În concluzie, argumentația prezentată de noi, vine să confirme schema cronologică propusă de S. Morintz în 1964. Rămân în continuare câteva *zone fierbinți* ale acestui subiect: depistarea unor elemente clare din punct de vedere stratigrafic pentru faza I; urmărirea pe așezări a evoluției tipologiei ceramice (fiind evidentă în fiecare așezare o preferință pentru anumite tipuri de vase și ornamente, în condițiile în care ceramica era un produs local) și apoi stabilirea unor raporturi cronologice de finețe pe plan ceramic, mai ales între decorurile incizate și cele imprimate; în fine, deja eterna problemă a sfârșitului culturii Babadag rămâne mai departe în suspensie...

Bibliografie

- Ailincăi, S., Mirițoiu, N., Soficar, A. 2003, *O groapă cu oseminte umane atribuită culturii Babadag descoperită în nivelul precolonial de la Orgame (com. Jurilovca, jud. Tulcea)*, ArhMold 26, 307-324.
- Alexandrescu, A., Pop, D. 1970, *Sondajele de la Brasov Pățel*, Materiale 9, 161-165.
- Aldea, I., Ciugudean, H. 1987, *Depozitul hallstattian de la Vințu de Jos III*, Apulum 24, 79-89.
- Avram, Al. 1989, *Pentru o fenomenologie a raporturilor dintre geți și greci*, Symposia Thracologica 7, 70-93.
- Bader, T. 1983, *Die Fibeln in Rumänien*, PBF 14, 6, München.
- Baumann, V.H. 1995, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec.I-IV p.Chr.)*, BiblIP-A 1.
- Berciu, D. 1966, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București.
- Brudiu, M. 1980, *Rezultatele cercetărilor de la Vinători, jud. Galați*, Materiale, 398-406.
- Brudiu, M. 1981, *Contribuții la cunoașterea genezei Hallstattului din sud-estul Moldovei*, SCIVA 32, 4, 529-536.
- Brudiu, M. 1991, *Cercetări privind Hallstattul din sud-estul Moldovei*, SCIVA 42, 3-4, 221-239.
- Brudiu, M. 1997, *Hallstattul în sud-estul Moldovei*, în *Premier Âge du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire*, Tulcea, 143-148.
- Čičikova, M. 1971, *Sur la chronologie du Hallstatt en Trace*, Studia Balcanica 2, Sofia, 79-92.
- Čičikova, M. 1972, *Nouvelles données sur la culture thrace de l'époque du Hallstatt en Bulgarie de sud*, Thracia 1, 79-100.
- Conovici, N., Irimia, M., Ganciu, A. 2001, *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța. Punct „Valea lui Voicu”*, CCA. Campania 2000, 277-278.
- Conovici, N., Ganciu, A., Irimia, M. 2002, *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța. Punct: „Valea lui Voicu”*, CCA. Campania 2001, 269-270, pl. 104.
- Conovici, N., Ganciu, A., Irimia, M. 2003, *Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța. Punct „Valea lui Voicu”*, CCA. Campania 2002, 290-291.
- Culică, V. 1970 *Fibule din prima epocă a fierului găsite în sud-vestul Dobrogei*, SCIV 21, 4, 619-622.
- Dragomir, I.T. 1983, *Mărturii hallstattiene traco-geto-dacice în regiunea de sud a Moldovei*, Istros 2-3, 81-114.
- Florescu, A.C. 1991, *Repertoriul culturii Noua - Coslogeni din România*, CCDJ 9.
- Gergova, D., 1988, *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*, PBF 14, 7, München.
- Gumă, M. 1995, *The end of the Bronze Age and the beginning of the Early Iron Age in south-western Romania, western Serbia and north-western Bulgaria. A short review*, Thraco-Dacica 16, 99-137.
- Harțuche, N. 1980, *Preliminarii la repertoriul arheologic al jud. Brăila*, Istros 1, 281-354.
- Harțuche, N., Silvestru, O. 1992, *Considerații asupra cercetărilor din așezarea Babadag de la Siliștea-Nazăru, județul Brăila*, Istros 6, 17-24, 343-361.
- Hänsel, B. 1974, *Die Gliederung der Älteren Hallstattzeit im Thrakischen Raum*, Thracia 3, 87-94.
- Hänsel, B. 1976, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn.
- Hänsel, B. 1982, *Sudosteuropa Zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, în Hänsel B. (ed.), *Sudosteuropa Zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS 1, Berlin, 1-38.
- Irimia, M. 1974, *Cercetările arheologice de la Rasova-Malu Roșu. Raport preliminar (Cu privire specială asupra Hallstattului în Dobrogea)*, Pontica 7, 75-137.
- Irimia, M., Conovici, N. 1992, *Hallstattzeitliche Funde aus Satu Nou, Fundplatz „Valea lui Voicu”*, Symposia Thracologica 9, 123-124.

⁸⁹ Simion 2003d, 123-134.

- Irimia, M., Conovici, N. 1993, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța*, Pontica 26, 51-114.
- Jugănaru, G. 1991, *Câteva date despre relația Babadag III - Basarabi pe teritoriul Dobrogei*, în *Procese etnoculturale și etnosociale la finele mileniului I î.e.n. - prima jumătate a mileniului I e.n. în sud-vestul URSS și teritoriile limitrofe*, Chișinău, 20-21.
- Jugănaru, G. 1996, *Câteva date referitoare la relația Babadag III - Basarabi*, Peuce 12, 31-38.
- Jugănaru, G. 1997, *Manifestări timpurii ale primei epoci a fierului în Dobrogea (Descoperirile de la Garvăn – „Mlăjițul Florilor” jud. Tulcea)*, în *Première Âge du Fer aux Bouches du Danube et dans régions autour de la Mer Noire - Actes du Colloque international*, BiblIP-A 2, 103-110.
- Jugănaru, G. 2003, *Pixidele – o formă ceramică mai puțin cunoscută în aria culturii Babadag*, Peuce 14, 63-74.
- Jugănaru, G. 2005, *Cultura Babadag*, I, BiblIP-A 7.
- Jugănaru, G., Ailincăi, S. 2003, *Noi date referitoare la sistemul de fortificare al așezării hallstattiene de la Babadag (jud. Tulcea)*, Peuce, S.N. 1, 51-62.
- Jugănaru, G., Baumann, V.H. 2001, *Un topor plat cu aripioare, din fier, descoperit la Telița-Amza, județul Tulcea*, Thraco-Dacica 22, 1-2, 205-209.
- Jugănaru, G., Ailincăi, S., Morintz, Al. 2002, *Babadag, jud. Tulcea. Puncte: Sector V, Fortificație*, CCA. *Campania 2001*, 46-47, pl. 16.
- Jugănaru, G., Ailincăi, S., Vizauer, I., Morintz, Al., Țârlea, Al. 2003, *Babadag, jud. Tulcea, Punct: Dealul Cetățuia*, CCA. *Campania 2002*, 43-45, pl. 15.
- Jugănaru, G., Ailincăi, S., Țârlea, A., 2004, *Noi considerații privind fibulele descoperite în aria culturii Babadag*, în *Sîrbu V., Cîndea I., Neagu M. (eds.), Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 131-137.
- Kašuba, M. 2000, *Ranee železo v lesostepi mejdi Dnestrom I – sîretom (kul'tura Kozia-Saharna)*, Stratum Plus 3, Chișinău, 241-488.
- Kašuba, M., Gol'ceva, N.V. 1991, *Saharneaskii moghilnik I (Țiglău)*, SovArh 1, 197-209.
- Koppenhofer, D. 1997, *Troia VII - Versuch einer zusamenschau einschliesslich der ergebnisse des Jahres 1995*, Studia Troica 7, 295-353.
- László, A. 1972, *O așezare hallstattiană la Cozia (jud. Iasi)*, ArhMold 7, 207-224.
- László, A. 1986, *Grupul Tămăoani. Asupra orizontului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată din sudul Moldovei*, MemAntiq 12-14, 65-91.
- Leahu, V. 1963, *Raport asupra săpăturilor arheologice efectuate în 1960 la Cațelu Nou*, CAB 1, 115-147.
- Levițki, O. 1994a, *Culturi din epoca hallstattului timpuriu și mijlociu*, Thraco-Dacica 15, 159-214.
- Levițki, O. 1994b, *Grupul Holerkani-Hanska. Aspectul pruto-nistean al complexului hallstattian timpuriu cu ceramică incizată*, în *Relations Thraco-Illyro- Heleniques. Actes du XIV Symposium national de Thracologie*, București, 219-256.
- Meljukova, A.I. 1989, *Kimmerijcy, skify i iz sosedi v stepi i lesostepi Vostočnoj Evropy*, în Meljukova, A., I. (ed.), *Stepi evropejskoj časti SSSR v skifo - sarmatskoe vremja*, Arheologija SSSR, Moscova, 10-145.
- Morintz, S. 1964, *Quelques problèmes concernant la période du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag, Dacia*, N.S. 8, 101-118.
- Morintz, S. 1978, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, București.
- Morintz, S. 1986, *Săpăturile de la Babadag 1973-1974, 1977-1981*, Materiale, 58-69.
- Morintz, S. 1987, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică (Cercetările de la Babadag)*, Thraco-Dacica 8, 1-2, 39-72.
- Morintz, S., Angheliescu, N. 1970, *O nouă cultură a epocii bronzului în România. Cultura de tip Coslogeni*, SCIV 21, 3, 373-415.
- Morintz, S., Roman, P. 1969, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României – Insula Banului*, SCIV 20, 3, 393-423.
- Moscalu, E. 1976, *Die Fruhhallstattzeitlichen Gräber bei Meri*, Thraco-Dacica 1, 77-86.
- Petrescu-Dîmbovița, M. 1977, *Depozitele de bronzuri din România*, București.
- Podzuweit, Ch. 1982, *Die mycenische Welt und Troja*, în Hänsel, B. (ed.), *Sudosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, PAS 1, Berlin, 65-88.
- Popa, A., Berciu, I. 1964, *Contribution à l'étude des dépôts d'objets hallstattiens*, Dacia, N.S. 8, 87-100.
- Simion, G. 1989, *Geneza civilizației geto-dacice (sec. VII-V î.e.n.)*, Symposia Thracologica 7, 213-223.
- Simion, G. 1997, *Așezarea de la Celic Dere. Interpretări etnoculturale și implicații în cronologia Hallstattului târziu*, în *Premier Âge du Fer aux Bouches du Danube et dans les régions autour de la Mer Noire*, Tulcea, 237-251.
- Simion, G. 2003a, *Cultures et groupes culturels dans la région du Bas Danube a la fin du bronze récent*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării*, I, Cluj-Napoca, 63-78.

- Simion, G. 2003b, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării*, I, BiblIP-A 5, 79-98.
- Simion, G. 2003c, *Situl hallstattian de la Revărsarea Tichilești*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării*, I, BiblIP-A 5, 99-114.
- Simion, G. 2003d, *Așezarea de la Celic Dere. Interpretări etno-culturale și implicații în cronologia Hallstattului târziu*, în *Culturi antice în zona Gurilor Dunării*, I, BiblIP-A 5, 221-236.
- Simion, G., Lăzarcă, E. 1987, *Așezarea hallstattiană de la Beidaud-Tulcea*, Peuce 7, 37-54.
- Sîrbu, V., Pandrea, S. 1994, *Cercetările arheologice de la Siliștea, jud. Brăila*, Istros 7, 27-62.
- Smirnova, G., I. 1985, *Osnovy hronologii predskifskih pamjatnikov Yugo-Zapada SSSR*, SovArh 4, 33-53.
- Stoyanov, I. 1997, *Early Iron Age tumular necropolis. Sboryanovo I*, Sofia.
- Topoleanu, Fl., Jugănar, G. 1995, *Așezarea de tip Babadag de la Niculițel „Cornet” (jud. Tulcea). Săpăturile de salvare efectuate în 1988*, Peuce 11, 203-229.
- Vasiliev, V. 1983, *Probleme ale cronologiei Hallstattului în Transilvania*, ActaMN 20, 33-357.
- Vulpe, R. 1950, *Activitatea șantierului arheologic Poiana-Tecuci*, SCIV 1, 177-216.
- Vančugov, V. 1983, *Baltskaja grupa pamjatnikov epohi pozdej bronzy*, în *Materialy po Arheologii Severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 88-101.
- Vančugov, V. 1993, *Keramika s procercenym ornamentom iz pamjatnikov pozdnej bronzy Severo-Yapadnogo Pricernomor'ja*, în *Drevnosti Pričernomorskih Stepei*, Kiev, 28-39.
- Wesse, A. 1999, *Die Ärmchenbeile der Älteren Welt. Ein Beitrag zum Beginn der Eisenzeit im ostlichen Mitteleuropa*, Bonn.